

Grzegorz Świderski

PRZYCZYNEK DO HISTORII BUDOWY KAPLICY FILIALNEJ POD WEZWANIEM ŚWIĘTEGO JÓZEFA W BUKWAŁDZIE

Niewielki zasób informacji o przeszłości kaplicy pod wezwaniem świętego Józefa w Bukwałdzie został poszerzony dzięki przeprowadzonym w 2014 roku badaniom w formie nadzoru archeologicznego nad prowadzonymi przy niej pracami ziemnymi. Badania dostarczyły wielu nowych wiadomości na temat kaplicy, muru oporowego zabezpieczającego krawędź wyniesienia przy świątyni oraz sąsiadującego z tymi budowlami terenu.

Kaplica pod wezwaniem świętego Józefa w Bukwałdzie nie była dotychczas przedmiotem większego zainteresowania ze strony naukowców. Ograniczone informacje na jej temat zostały uwzględnione jedynie w kilku szerszych opracowaniach poruszających zagadnienia przeszłości regionu, jak również sakralnej architektury z XIX i XX wieku. Także zasób informacji archiwalnych jest mocno ograniczony[1]. Ten niekorzystny stan współczesnej wiedzy na temat kaplicy bukwałdzkiej można rozszerzyć dzięki przeprowadzonym w 2014 roku badaniom w formie nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z wykonaniem wykopów i odwiertów geologicznych. Badania te dostarczają nowych wiadomości na temat kaplicy, muru oporowego, jak również sąsiadującego z tymi budowlami terenu.

W trakcie prac geologicznych zrobiono łącznie piętnaście odwiertów (A1-A15), pięć wykopów (B1-B5) oraz pięć odwiertów

1 Dostępną literaturę i materiały archiwalne poświęcone lub uwzględniające informacje o kaplicy pw. św. Józefa w Bukwałdzie podano w dalszych przypisach.

połączonych z wykopami (AB1-AB5). Wszystkie odwierty zostały wykonane za pomocą ręcznego świdra geologicznego. Odwierty rozmieszczono w pięciu pasach rozciągniętych na osi wschód–zachód. Przebadano w ten sposób teren położony bezpośrednio przy kaplicy (odwierty A nr: 2, 5, 9, 12, 13; odwierty AB2-AB4), jak również w jej bliskim sąsiedztwie (odwierty A nr: 1, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15; odwierty AB nr: 1, 5). Wykopy były zlokalizowane przy budowlach na objętym badaniami terenie: przy zachodniej ścianie muru oporowego (B1, B5); przy narożu ściany zachodniej dzwonnicy i północnej korpusu nawowego (B2); przy wschodniej ścianie korpusu nawowego, w połowie jej długości (B3); przy narożu ściany zachodniej zakrystii i południowej korpusu nawowego (B4)[2].

Wykonane odwierty i wykopy geologiczne nie potwierdziły, aby działka była trwale użytkowana przed wzniesieniem na niej kapliczki, a następnie kaplicy. Według analizy wyników nadzoru archeologicznego oraz kwerendy źródłowej trwałe użytkowanie działki zaczęło się dopiero w XIX wieku. Ograniczało się ono jedynie do funkcjonowania w jej obrębie budowli sakralnej. Na terenie działki nie zarejestrowano żadnych pochówków, które mogłyby sugerować istnienie cmentarza[3].

1. *Bukwałd. Kaplica filialna pod wezwaniem świętego Józefa. Ogólny widok od strony wschodniej. Stan z 12 października 2014 roku. Fot. Grzegorz Świderski.*

2 G. Świderski, Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami geologicznymi przeprowadzonymi na działce geodezyjnej nr 111 we wsi Bukwałd, pow. olsztyński, woj. warmińsko-mazurskie, Bukwałd 2014, s. 8-19, 37 (wydruk komputerowy w archiwum autora).

3 G. Świderski, dz. cyt., s. 27. Cmentarz znajduje się na terenie działki geodezyjnej nr 96/1 sąsiadującej od zachodu z drogą gruntową i działką geodezyjną nr 111 z kaplicą filialną pw. św. Józefa. Obecnie nie jest on użytkowany.

2. *Bukwałd. Wykop geodezyjny nr B2. Widok od strony zachodniej na połączenie zachodniego fundamentu dzwonnicy i północnego fundamentu korpusu nawowego kaplicy. Stan z 16 października 2014 roku. Fot. Grzegorz Świderski.*

3. *Bukwałd. Wykop geodezyjny nr B3. Widok na wschodnie lico fundamentu korpusu nawowego kaplicy. Stan z 16 października 2014 roku. Fot. Grzegorz Świderski.*

4. *Bukwałd. Wykop geodezyjny nr B4. Widok od strony południowej na połączenie południowego fundamentu korpusu nawowego i zachodniego zakrystii kaplicy. Stan z 16 października 2014 roku. Fot. Grzegorz Świderski.*

Wykopy geologiczne zlokalizowane przy murach kaplicy wskazały, że głębokość fundamentowania jej poszczególnych ścian jest mocno zróżnicowana i waha się od 60 centymetrów do 160 centymetrów poniżej współczesnego poziomu terenu. Najpłycej były posadowione fundamenty zachodniej ściany zakrystii – 60 centymetrów, i południowej ściany korpusu nawowego kaplicy (odcinek południowo-zachodni) – 66 centymetrów. Fundament ściany wschodniej korpusu nawowego sięgał do głębokości 80 centymetrów, fundamenty północnej ściany korpusu nawowego (odcinek północno-zachodni) i zachodniej ściany dzwonnicy sięgały zaś do głębokości 160 centymetrów. W każdym wypadku stopę fundamentu posadowiono na pierwotnej warstwie geologicznej wyniesienia, na którym stoi kaplica, reprezentowanej przez drobnoziarnisty piach barwy jasnobrązowej zmieszany z gliną. Fundament zachodniej ściany zakrystii dostawiono bez przewiązania do fundamentu ściany południowej dobudowanej części korpusu nawowego kaplicy. Brak przewiązania jest widoczny także w nadziemnej części murów. Fundament zachodniej ściany dzwonnicy został dostawiony bez przewiązania do fundamentu północnej ściany pierwotnego korpusu nawowego. I tu brak przewiązania jest widoczny także w części nadziemnej murów. Pewne różnice można

dostrzec także w sposobie fundamentowania ścian pierwotnego i dobudowanego korpusu nawowego. W fundamencie ściany północnej i wschodniej (pierwotna część korpusu) występowała odsadzka, której nie było w fundamencie ściany południowej (dobudowana część korpusu). Wszystkie przedstawione powyżej informacje, jak również wiadomości źródłowe, w sposób jednoznaczny wskazują, że kaplica filialna pod wezwaniem świętego Józefa w Bukwałdzie została wzniesiona w co najmniej trzech etapach[4].

Podczas pierwszego etapu budowy (1858-1859)[5] wzniesiono najstarszą, pierwotną część kaplicy. Jest to północna część obecnego korpusu nawowego, od północnej ściany szczytowej do lizen (łącznie) widocznych we wschodnim i zachodnim murze korpusu. We wschodnim i zachodnim murze znajdowały się po dwa otwory okienne przesklepione łukami półokrągłymi, zaś w północnym otwór drzwiowy. Wewnętrzne wymiary kaplicy wynosiły 25 ½ x 21 ½ x 19 stóp[6]. Na dachu kaplicy znajdowała się sygnaturka z dzwonem[7].

W trakcie drugiego etapu budowy (1930)[8] powstała południowa część korpusu nawowego kaplicy, rozciągająca się od lizen (wschodniej i zachodniej) do południowej ściany szczytowej oraz dzwonnica po północnej stronie ściany szczytowej korpusu. Południowa część korpusu nawowego ma dolne części ścian wzniesione z regularnych, obrobionych bloków granitoidu, w przeciwieństwie do części północnej wykonanej z nieregularnych granitoidów obrobionych w licu muru. Także dolne partie murów dzwonnicy zostały wzniesione z regularnych bloków kamiennych (granitoidy) analogicznie jak w południowej (dobudowanej) części korpusu[9]. W dobudowanych częściach ścian nawy (wschodniej i zachodniej) umieszczono po jednym dodatkowym otwo-

4 G. Świderski, dz. cyt., s. 11-18, 20-24, 27-28.

5 Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), Zespół Archiwalny Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich, Gr. Buchwalde, sygn. 367/646, s. 1; NN, *Die alte und die neue Kirche in Braunswalde,* Ermländisches Kirchenblatt, 1937, s. 182. Datę budowy kaplicy w 1858 r. podają inne wydawnictwa, m.in.: Rocznik Diecezji Warmińskiej (dalej RDW), 1974, s. 304; RDW, 1985, s. 358; Rocznik Archidiecezji Warmińskiej (dalej RAW), 2001, s. 102; *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler West- und Ostpreussen. Die ehemaligen Provinzen West- und Ostpreußen (Deutschordensland Preussen mit Bütower und Lauenburger Land)* (dalej *Dehio-Handbuch*), bearb. v. M. Antoni, München-Berlin: Deutscher Kunstverl., 1993, s. 222; D. Lewicka, R. Tomkiewicz, *Gmina Dywity. Teraźniejszość i przeszłość*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1994, s. 57.

6 APO, Gr. Buchwalde, sygn. 367/646, s. 1. Ze względu na brak informacji, jaką odmianą stopy posługiwano się w dokumencie archiwalnym, nie dokonano przeliczenia na jednostki długości systemu metrycznego.

7 Tamże.

8 RDW, 1974, s. 304; RDW, 1985, m. cyt.; RAW, 2001, s. 102; *Dehio-Handbuch*, s. 222; D. Lewicka, R. Tomkiewicz, dz. cyt., s. 57; *Przewodnik po zabytkowych kościołach południowej Warmii*, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1973, s. 19; *Kościoły i kaplice Archidiecezji Warmińskiej*, t. 1, *Święta Warmia*, red. B. Magdziarz, Olsztyn: Kuria Metropolitalna Archidiecezji Warmińskiej, 1999, s. 43. W 1932 r. G. Quednow, mąż zaufania prowincjonalnej komisji do spraw badania i ochrony zabytków z Prowincji Prus Wschodnich, przekazał wschodniopruskiemu konserwatorowi zabytków trzy plany obrazujące spękania kaplicy pw. św. Józefa w Bukwałdzie, NN, *Das Archiv. D. Besondere Geschenke, Bericht des Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen über seine Tätigkeit im Jahre 1932*, 1933, Jb. 31, s. 46. M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, Olsztyn: Studio Poligrafii Komputerowej SQL, 2011, s. 205.

9 Ze względu na fakt, że autor niniejszego artykułu nie dotarł do materiałów źródłowych potwierdzających jednoczesną budowę dzwonnicy i południowego przedłużenia korpusu nawowego kaplicy w Bukwałdzie, nie można wykluczyć, iż powstały one w dwóch odrębnych etapach budowy.

rze okiennym przesklepionym łukiem półokrągłym. Nad dobudowaną częścią korpusu wykonano dach dwuspadowy. Z dachu nad częścią pierwotną nawy usunięto sygnaturkę.

Podczas trzeciego etapu budowy (po 1930, przed 1945 rokiem) powstała prawdopodobnie zakrystia po południowej stronie rozbudowanej części korpusu nawowego kaplicy. Na możliwość powstania zakrystii kaplicy w całkowicie odrębnym etapie budowlanym wskazuje brak przewiązania jej zachodniego i wschodniego muru z południowym murem przedłużonej części korpusu nawowego kaplicy. Ponadto istnieją różnice w wykonaniu dolnej partii muru zakrystii i południowej części korpusu nawowego (poniżej ceglanej partii murów). W przypadku zakrystii na murze kamiennym wykonano wieniec betonowy, boniowany, imitujący poniższy mur kamienny wzniesiony z regularnych bloków granitoidu. W przedłużonej części korpusu nawowego, w dolnej partii, znajduje się tylko mur kamienny wykonany z regularnych bloków granitoidu. Wieniec betonowy zakrystii i mur kamienny południowej części korpusu nawowego sięgają do jednakowego poziomu.

Wykopy geologiczne zlokalizowane przy zachodnim odcinku muru oporowego ograniczającego wyniesienie wykazały, że głębokość jego fundamentowania oscylowała w granicach 40-50 centymetrów poniżej współczesnego poziomu terenu. Do głębokości 40-46 centymetrów sięgał fundament muru w wykopie B5 (południowa część muru, w pobliżu ulicy), do głębokości 50 centymetrów sięgał zaś fundament w wykopie B1 (północna część muru, na

5. *Bukwałd. Kaplica filialna pod wezwaniem świętego Józefa. Ogólny widok od strony południowej. Stan z 12 października 2014 roku. Fot. Grzegorz Świderski.*

wysokości dzwonnicy). W każdym wypadku stopę fundamentu posadowiono na pierwotnej warstwie geologicznej stoku wyniesienia reprezentowanej przez jasnobrązowy drobnoziarnisty piach zmieszany z gliną. Trudno ściśle określić dokładną datę powstania tego obiektu. Analiza nadziemnej części muru pozwala stwierdzić, że mógł on powstać w kilku odrębnych etapach budowy powiązanych ściśle z powstaniem i kolejnymi rozbudowami kaplicy. Układ nawarstwień od strony kaplicy wskazuje, że obecny poziom użytkowy tego terenu, szczególnie w części zachodniej i południowej, został podwyższony i wyrównany dzięki wzniesieniu muru oporowego[10].

Kaplica filialna pod wezwaniem świętego Józefa w Bukwałdzie stanowi ciekawy zabytek wiejskiej architektury sakralnej z okresu XIX i XX wieku. Przeprowadzone badania pozwoliły wyodrębnić co najmniej trzy etapy rozwoju struktury budowlanej. Pomimo kilkakrotnej rozbudowy za każdym razem nawiązywano do stylistyki historyzującej najstarszej części kaplicy. Dzięki temu powstał obiekt zachowujący architektoniczną jednorodność stylistyczną dobrze wkomponowaną w krajobraz wsi, pomimo silnej ekspozycji na krawędzi wyniesienia[11].

Grzegorz Świderski

Grzegorz Świderski, absolwent archeologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, autor wielu artykułów naukowych z zakresu archeologii i historii Warmii i Mazur.

10 G. Świderski, dz. cyt., s. 10-11, 18-19, 20, 24-25, 28-29.
11 Tamże, s. 29.